

протодиякон Василій ДІДОРА

Видубицький Свято-Михайлівський чоловічий монастир в уніатський період своєї історії (1596 – 1635 рр.)

У даній статті досліджуються маловідомі факти з історії Свято-Михайлівського Видубицького чоловічого монастиря в уніатський період своєї історії (1596 – 1635). На основі доступних фактів проводиться аналіз всіх позитивних і негативних моментів уніатського управління древньою православною обителлю.

Ключові слова: Свято-Михайлівський Видубицький чоловічий монастир, обитель, намісник, ігумен, братія.

З проголошенням Берестейської унії у 1596 р. Видубицький монастир став єдиним з монастирів в Києві і в окрузі, приєднаним до унії. Важко зараз сказати яким чином відбувалось переведення монастиря в унію. Так, православний священик Павло Троцький припускав: «Не знаем достоверно, как она тут вводилась, – охотно ли согласились православные монахи видубицкие принять унию, или же они разошлись в другие православные монастыри и были заменены пришлыми ренегатами; во всяком случае, нам думается, что здесь дело не обошлось без насилия и борьбы» [18, с. 554]. Найімовірніше, що після падіння підпірної стіни Мілонегі і руйнування храму (це теж може бути знаковим) православні ченці покинули монастир, який так і не вийшов з підпорядкування митрополитові Михайлу Рогозі. Підтвердженням того, що монастир спорожнів служить і той факт, що на постановах православного Берестейського Собору 8 жовтня 1596 р. був поставлений підпис тільки одного видубицького старця Никона (саме старця, а не ігумена, якого, напевно, в обителі у той час не було) [14, с. 240]. На Берестейському соборі з усіх київських монастирів окрім Никона був присутній ще Печерський ігумен Никифор Тур [2, с. 528]. Це звичайно вказувало на антиуніатську позицію братії монастиря. Однак, на відміну від Печерського монастиря, братія якого виступила проти уніатського митрополита [15, с. 52], Видубицькі монахи розбрелися, а тому спорожнілий монастир без протесту можна було приєднати до унії.

Ще одним доказом того, що Видубицька братія покинула обитель після того, як митрополит Михайло Рогоза прийняв унію слугує дуже цікавий документально засвідчений факт. Коли в

липні 1600 р. київський підчашний Лаврентій Лозка вводив у володіння монастирем нового уніатського митрополита Іпатія Потія, він застав в обителі близько десяти черниць на чолі з Устинією: «ехал до манастыра светого Михаила Видубицкого того ж дня приехавшы zostали есмо болши десети черниц а старшая Устиння тые росказаню его королевское милости не спротивяючисе манастыр Видубицкий митрополиим признали и под послушенство и благословенство теперешнего его милости отца Іпатія митрополита Киевского подъядалисе селце Свиноеди и при манастыры Видубицком подданных подали есмо яко здавна выдубицких манастырских которого кvezаня у манастыр Видубицкий и подданных выдубицких ништо небронил» [20, с. 112; 7, арк. 1 – 2 зв.; 12, с. 14]. Однак невдовзі монастир знову був перетворений на чоловічий, оскільки в 1605 р. в документах згадується її настоятель Іоасаф Биховський, який від імені обителі вів судовий процес за землі [5, арк. 57 – 57 зв.]. А втім, до призначення 22 січня 1610 р. видубицьким архімандритом і одночасно намісником митрополита ієромонаха Антонія Грековича ми нічого не знаємо про життя монастиря, адже попередній ігумен Іоасаф Биховський у документах згадується тільки у 1605 р. у судовому процесі за землі Видубицького монастиря з княжною Анною Корецькою.

Слід сказати, що для дослідників уніатський період в історії обителі дуже делікатна і найменш досліджена тема. Нагадаємо, що деякі з них, зокрема М. Закревський, навіть говорять, що руйнування стіни і храму припадає саме на період перебування у монастирі уніатів, тобто через їхнє недбальство. Однак нам вдалося знайти інформацію, яка свідчать про те, що саме за Антонія Грековича відбулася перша відбудова Михайлівського собору. Тай ставлення до Видубицької обителі як уніатського центру в Києві з боку православних не було таким вже однозначно різко негативним. Так, наприклад, у 1604 р. Печерський архімандрит Єлисей Плетенецький наказував селянам печерських сіл Сваромлі, Тетеріва та Воропоня далі згідно зі звичаєм приносити медову данину «на церковъ Божию на манастырь святого архистратига Михаила Выдубицкаго... аби есте Богови Божое отдавали не покладаючи того на душах предков своих, и на ваших самих, хочете ли, абы теж и сам Господь Бог Вседержитель на сем свете грехи отпустивши всим добрим, а у пришлому веку душевным спасением отдати и нагородити рачил» [18, с. 553].

Кількома словами торкнемося біографії ігумена Антонія Грековича.

Вважається, що Антоній був сином відомого діяча Рогатинського православного братства Федора Грека [17, с. 21 – 22]. Освіту здобув у Острозькій Академії. За свідченням С. Т. Голубєва духовну кар'єру він починає з Дерманського монастиря де в 1594 р. був пострижений в читця єпископом Лукою Білгородським [9, с. 380; 6, арк. 113 – 115 зв.]. На початку XVII ст. Антоній завідував школою православного Віленського Свято-Духівського братства. Однак через судові процеси, у яких його звинувачували у розпусті з черницею Катериною Личанкою, він втік із Вільно і почав шукати захисту у Іпатія Потія [9, с. 381 – 382]. Після закінчення судової тяганини, яка закінчилась досить незрозуміло, але позитивно для Грековича він, за словами С. Т. Голубєва, став «до фанатизма преданным адептом унии и злейшы врагом православия» [9, с. 383]. Антоній повністю перейшов на службу до митрополита Іпатія і, в січні 1610 р. останній підписав два листи. Першим Грекович призначався митрополичим намісником у Києві з наданням йому вакантної на той час Видубицької архімандрії. Другий адресувався митрополичим підданним Київської волості, яким доручалося забезпечити ігумена Антонія всім необхідним для життя [12, с. 19]. Таким чином, отримавши посвячення в ієромонахи, Антоній у м'ясопусну неділю, (тобто 21 лютого [20, с. 113]), у 1610 р. прибув в Київ, де повинен був приводити київське духовенство у послух уніатському митрополиту [6, арк. 113 – 115 зв.].

Для нас надзвичайно важливим є його звіт митрополитові [8, арк. 1 – 1 зв.] від 14 березня 1610 р., який містить інформацію про стан монастиря на час його приїзду. В листі до митрополита Іпатія Потія Антоній повідомляв: «Церковь теж выдубицкая упала, еднaк мoгль бы олтар деревянный прыбудововшы еще служит кгда быс млвий пан волости росказат рачыл дерева водою спустит с Полеся» [8, арк. 1 – 1 зв.]. Таким чином, вже з перших днів перебування у монастирі Антоній хотів відновити вівтарну стіну зруйнованого Свято-Михайлівського храму. Чи вдалось йому це зробити нам невідомо, адже ніяких документів стосовно цього не збеглось, однак із подій, що розвивались дещо пізніше, можемо зробити припущення, що все ж вівтарну частину Свято-Михайлівського храму йому вдалось «залатати».

У Києві православне духовенство зустріло його досить вороже, а то й ігноруючи [3, с. 399 – 400]. Сам Грекович скаржився до київського міського суду, що 7 березня 1610 р., коли він у Свято-Софіївському соборі відправив літургію, православні священники спровокували обурення, розповсюдивши слух, ніби то Грекович після літургії закриє брами собору і усіх присутніх силоміць пере-

хрещуватиме «у ляцьку віру» [11, с. 293]. Заворушення тривали і 8 і 9 березня, а якийсь козак Петро зі своїм гуртом, перестрівши Антонія на вулиці, погрожував йому фізичною розправою. У цьому ж судовому позові присутня цікава подробиця: ні у Святій Софії, ні у Видубичах православні не залишили ніякої утварі для богослужіння. Залишились одні лише адамашкові ризи. За словами Грековича: «если бым бы не позычал у отцов доминикановъ аппаратов, немѣлбым в чим служити в недѣлю зборную» [12, с. 19]. У відповідь на судовий позов Грековича проти православного духовенства київські священники також подали до суду скаргу на нього, вказуючи, що Грекович намагався їх залякати, погрожував заборонити служби Святої Софії і запечатати усі храми Києва. А митрополит Іпатій Потій своєю чергою теж подав скаргу на київських міщан, священників і козаків стосовно їх зухвалої поведінки і непокори митрополичому наміснику [12, с. 23]. Конфлікт набирал все більшої гостроти. 7 вересня 1611 р. Грекович знову подав до суду скаргу на київське православне духовенство і міщан, з намови яких один козак прийшов у Видубицький монастир, і, побачивши там Антонія вистрілив у нього з пулгача, однак не влучив. Перезарядивши зброю прицілився для другого пострілу, однак, так і не вистрілив. Виступи продовжували і Печерські ченці. 10 серпня 1612 р. піддані Печерського монастиря напали на звіринецькі володіння Видубицького і цілком спустошили монастирський сад. Однак, в основі цього протистояння лежали напевно давні суперечки між одними і другими за земельні володіння. Однак, нічні події 12 серпня свідчать про зовсім інший характер нападу. За свідченнями самого Грековича «ночним обичаем кгда вже было годин килка в ночь наслал моцю квалтом слуг подданных уходников своих околконадцать з рожним оружеем до монастыря Видубицького, там же ворота отбивши сторож поймавши подданого его на имя Хилка киями окрутне збили, замок до церкви отбивши, речи церковные розжакovali и овоч и монастыру потрясши незвычайне побралаи и на свой пожиток обернул для чого у вину десяти тысячею золотых в конституции описаную попал» [20, с. 116]. Зрозуміло, що якби древній Свято-Михайлівський храм стояв зруйнованим, то, напевно, ніяких «речей церковних» у ньому не знаходилося б. З іншого боку, якби вівтарна стіна була зруйнована, то у храм можна було б потрапити через величезний отвір, не збиваючи замка. На підставі цих фактів з певною вірогідністю можемо сказати, що до 1612 р. Грекович відремонтував Михайлівську церкву, прибудувавши дерев'яну вівтарну стіну на місці зруйнованої. А якщо у храмі знаходилися «церковні речі» (припус-

каємо, що богослужбове начиння), то відповідно там служили літургії. Виходячи із вище сказаного можемо припустити, що ігумен Антоній Грекович був першим відновлювачем древнього храму після його руйнування.

Не обійшлося і без судових справ з Печерським архімандритом Єлисеєм Плетенецьким за землі які він намагався відібрати у Видубицького монастиря. У травні 1613 р. завдяки посередництву трьох киян (підвоєводи київського Михайла Мишки-Холоневського, київського ротмістра Теодора Ёльця і писаря земського київського суду Федора Проскури Суцанського), які визнали усі права Видубицького монастиря. Отже, судова тяганина була вирішена. Відповідно до постанови третейського суду, Плетенецький повинен був публічно попросити вибачення у Грековича і відшкодувати Видубицькому монастиреві усі збитки у розмірі 200 коп. грошів литовських [9, с. 185]. Судився Грекович із іншими київськими панами Рожнівськими і Корецькими, які нападали на Свиноїдські ґрунти, претендували на Гнилець, селище Куликов і урочище Калинівку, з Гапоновичами, які зазіхали на Підтрипільські монастирські землі [9, с. 185].

Постійні сутички із православними закінчились для Антонія Грековича трагічно. Уніатський митрополит Йосиф Рутський скаржився у Люблінський трибунал і стверджував, що Грекович був посланий митрополитом в Овруч з метою якоїсь слідчої справи, яка підлягала юрисдикції духовного суду. 22 лютого він повернувся, а вночі з 23 на 24 лютого 1618 р. декілька десятків козаків напали на Видубицький монастир, оточили покої архімандрита, схопили його і, зв'язавши кинули в ополонку в Дніпро [4, с. 25 – 26; 14, с. 242]. Монастирське і особисте майно Видубицького ігумена було повністю розграбовано [20, с. 117].

Виправдовуючи вчинок козаків отець Павло Троцький писав, що на його думку Антоній «вывел из терпения православных... и за свою ревность не по разуму получил достойное возмездие» [19, с. 618]. Поряд із цим православний священник відзначав, що причину смерті слід шукати також і у якихось конкретних подіях, які мали місце в Києві у цей час, підводячи до того, що поява «уніатів-зрадників» сама собою дає пояснення таким діям з боку киян.

У зв'язку зі смертю Антонія Грековича митрополит Йосиф Рутський не обмежився самими лише протестаціями. Він наклав інтердикт (заборону служіння) у церквах Києва і його околиць на три милі від міста, та православні цьому взагалі не надали значення [12, с. 30]. А 10 липня 1618 р. король наказав запорізькому гетьманові видати вбивць Грековича і прийняти інтердикт митропо-

лита для церков. Була навіть призначена спеціальна королівська комісія для розслідування справи про вбивство, однак про її діяльність немає ніяких відомостей. Справа так і не була доведена до кінця: ні вбивць, ні замовників вбивства не знайшли [20, с. 117].

Розправа над Видубицьким ігуменом стала початком масових протестів проти уніатів, які часто супроводжувались вбивствами. Під час таких виступів загинув пан Околинський, а пізніше війт Федір Ходика і єдиний у місті уніатський піп Іван Юзефович. Однак винних у цих злочинах так і не знайшли [12, с. 31 – 32, 38].

Після Грековича з документів, що випадково збереглися, відомі імена тільки двох уніатських ігуменів Видубицького монастиря до його повернення православним: Ісакій (1618) і Євстафій Пішковський [20, с. 117]. Зокрема, на ім'я Євстафія 14 серпня 1628 р. був виданий привілей Сигизмунда III на право тримати пором на Дніпрі, але із зобов'язанням використовувати прибуток від нього на відбудову обителі і потреби братії: «оборочаючи то на поправу и оздобу дому Божого и виховане слуг его под послушенством велебного отца митрополита Киевского ... в едности з светим Костелом Римским». Проте, вже наступного року 15 червня Рутський подав скаргу на нового печерського архімандрита Петра Могилу, за наказом якого пором був знищений, а видубицькі поромники побиті («порубане порома на кгрунте церковном выдубицком ... о побите перевозников на том пороме будучих»). Все це показує, що православні використовували випробуваний спосіб протидії унії: позбавити уніатські центри матеріальних коштів для існування. У той час в Києві наростали антиуніатські виступи: в 1622 р. козаки насильно вивезли зі Святої Софії чотирьох уніатських ченців, які за наказом Рутського повинні були заснувати василіанський монастир, а в 1625 р. козаки ж убили київського війта Федора Ходіку, який за свідченням деяких джерел закривав православні церкви [11, с. 304 – 306].

Після смерті Сигизмунда III і обрання на королівський його сина Владислава IV становище уніатів змінилося не на краще, адже новий король був зацікавлений у підтримці православних. Незважаючи на передачу останнім храму Святої Софії, Видубицька обитель все ж була залишена за митрополитом Йосифом Рутським.. Однак в силу тих подій, які розвивалися у Києві, у митрополита Йосифа виникла ідея обміняти Видубицький монастир на Борисо-Глібський Гродненський. Про це 16 березня 1633 р. Рутський писав єпископові Рафаїлові Корсаку. У червні 1634 р. у документах Видубицький монастир і його маєтності згадуються ще як такі, що перебувають під духовною владою

уніатського митрополита [12, с. 56]. Це останній відомий акт, який підтверджує присутність уніатів в обителі. А вже 18 березня 1635 р. Рутський повідомляв Корсака, що Видубицький монастир втрачений назавжди [20, с. 118].

Як на практиці здійснювався обмін монастирями, важко змалювати без будь-яких документальних свідчень. Звичайно, що монастир був повернутий православним геть не у такому вигляді, у якому він дістався уніатам. Нам відомі факти, що практично всі церкви, якими вони володіли впродовж сорока років і потім повернули православним перебували у занедбаному стані. Яскравим прикладом цього слугує собор Святої Софії. А Видубицький монастир, крім цього, слугував ще й чи не єдиним джерелом доходів для уніатських митрополитів. Крім цього ще й Печерський монастир зазіхав на монастирські володіння, а також траплялися випадки захоплення монастирських земель панамі Корецькими і Рожнівськими. Виходячи з цього С. Т. Голубєв припускає, що не тільки землі, але і багато дорогоцінних речей, грошових капіталів і нерухомого майна постраждало у цей час [9, с. 188].

А вже 18 березня 1635 р. Рутський повідомляв Корсака, що Видубицький монастир втрачений назавжди [20, с. 118].

Отець П. Троцький констатував, що уніати вивезли з собою все, що тільки змогли, і до нитки пограбували Михайлівську церкву, «только по какому-то странному случаю они оставили здесь несколько рукописных богослужебных книг, из коих некоторые были наданы Выдубицкому монастырю игуменом его Антонием Грековичем, как видно из его собственноручных надписей на этих книгах» [19, с. 619], рукописний «Тріфологiон» (коротка місячна мінея) за березень із записом: «Сию книгу купил и поддал монастырю Выдубицкому отец Антоний Грекович, игумен выдубицкий и наместник протопопии киевской, р. тысяча шесть сот десятого, месяца ноября 6 дня»; «Тріфологiон» за вересень без початку із записом: «монастырю Выдубицкому отец Антоний Грекович игумен выдубицкий и наместник киевский року 1610 месяца ноября 6 дня»; «Тріфологiон» на жовтень; Октоїх; «Тріфологiон» за серпень із записом: «Року Божого нароженья 1599 я многогрешная раба Божия Мария сию книгу отдаю до церкви в селе Набелом заложенья святця преподобныя Параскевы в имену панов Белзских ку чести и ку хвале Бога и на весную памятку небожчика Матфея малжонка мого и приписую си ку церкви той к громаде всей, абы си жаден несмел отдалити з места того, так свецкий яко и духовный человек, а хто бы си смел отдалити тую книгу рекомую Минею избранную с тым хочу и буду мети суд пред

милостивым и нелицемерным праведным судиею в дни страшного и праведного суда», тут же запис про викуп книги в 1609 р. козаком Тимошем Куликом; Учительне Євангеліє із записом: «Сия книга киевскаго монастыря Выдубицкаго библиотечна власная надана монастырю киево-выдубицкому от Иоанна а в монашестве Иосифа Кичарскаго тоя же обители монаха»; «Трифологіони» за березень-червень, вересень і листопад; «Восьмигласник». Крім того, в монастирі залишався невеликий дзвін з датою «р. #ахлт» (1633), а також ікона Ченстоховської Богородиці [16, с. 645].

Вивезли уніати не лише казну і документацію «до останнього клаптика паперу», але й усе священне богослужбове начиння [19, с. 619]. У відродженому православному монастирі треба було починати все спочатку: знайти начиння для богослужінь, напрестольне Євангеліє, облачення та ін. Відновити літургійне життя в обителі допоміг митрополит Петро Могила, подарувавши богослужбове начиння (1637 р.), напрестольне Євангеліє (1642), великий напрестольний хрест (1642 р.) і облачення з відповідними написами про свій дар, а перед смертю заповів монастирю 500 золотих на утримання Михайлівського храму [20, с. 118 – 119; 13, с. 96; 10, с. 7].

Так закінчився сорокарічний уніатський період у вже майже тисячолітній історії Видубицького монастиря, який для православних і до цього дня залишається «темною плямою». Звичайно, що для православних перебування старовинної обителі в руках уніатів (що б там вони не відремонтували) сприймалося виключно негативно. Ми не будемо намагатися оцінювати ті події і вчинки, які були зроблені певними людьми у той час: чому православні монахи віддали монастир уніатам, не борючись із унією, як наприклад печерські ченці, чому уніати, покидаючи Видубицьку обитель, обібрали її «до останнього клаптику паперу». Скажемо єдине: якби там не було, чи відбудував ігумен Антоній вівтарну стіну, чи ні, чи любив він обитель, чи ні, чи дбав про її зовнішній вигляд чи ні, Промислом Божим древній Свято-Михайлівський храм Видубицького монастиря вистояв і зараз милує око всіх прихожан і прочан, і є однією із пам'яток історії, яка дійшла до нас у автентичному вигляді.

Джерела

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1417 с.
2. Архив Югозападной России издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (АЮЗР). – К., 1872. – Т. 5. – Ч. 1. – 172 + 488 с.
3. АЮЗР. – К., 1883. – Т. 6. – Ч. 1. – 940 с.
4. Документы для истории унии. Копия жалобы униятского митрополита Иосифа Вильямина Рутского на православное киевское духовенство, на всех киев-

- ских мещан и козаков, за возмущение и неповиновение их его власти и отказ признать его митрополитом и проч. 1618 года // Вестник Западной России. Историко-литературный журнал, издаваемый К. Говорским. – Вильна: В типографии Р. М. Ромма, 1865. – Т. 2. – С. 24 – 26.
5. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 6413 – 6576. Києво-Видубицький монастир 164 документи на землі, ліси, млини, інше. XVI – XVIII в. Копії 1767 р.
6. ІР НБУВ. – Ф. 194. – Спр. 111. Голубев С. Т. История Киево-Видубицкого Свято-Михайловского монастыря. Монография. (кон. XIX – нач. XX ст.). Оригинал, неполный, черновой.
7. ЦДІАУК. – Ф. 182. – Оп. 2. – Спр. 58. Реляція возних до київського магістрату про введення новообраного уніатського київського митрополита Іпатія Потія у володіння Софіївським собором та маєтками митрополічої кафедри у м. Києві.
8. ЦДІАУК. – Ф. 182. – Оп. 2. – Спр. 64. Лист ігумена Києво-Видубицького монастиря, намісника київського уніатського митрополита у м. Києві Антонія Грековича до митрополита Іпатія Потія про виступи киян проти унії. 1 березня 1610 р. (1610 г.).

Література

9. Голубев С. Т. проф. История Киево-Видубицкого Свято-Михайловского монастыря. – К., 2011. – 655 с. – Приложения 392 – 640 с.
10. Добрянський І. Дари монастиря // Чаша. – К., 1997. – № 3. – С. 7 – 8.
11. Довбищенко М. В. Унітська Церква на Київщині кінця XVI – першої третини XVII ст. (суспільно-релігійний аспект) // Пам'ятки. Архів Української Церкви. Вип. 1. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – К., 2001 – С. 285 – 322.
12. Довбищенко М. В. Унійна Церква на Київщині кінця XVI – першої третини XVII ст. (суспільно-релігійний аспект) // Архів Української Церкви. Серія 1. Дослідження. Випуск 1. Історія унії на Київщині 1596 – 1839 років. / Упор. М. В. Довбищенко. – Л.: «Свічадо», 2011. – С. 6 – 66.
13. Жуковский А. Петро Могила и питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 302 с.: іл.
14. Закревский Н. В. Описание Киева: В 2 т. – М.: Изд-во Моск. Археологического общества, 1868. – Т. 1. – 951 с. + 13 вкл.
15. Каран Д. Боротьба за Православ'я в Україні в першій половині XVII ст. Дипломна робота випускника Київської Духовної Академії Української православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2001. – 81 с.
16. Миллер Г. П. Киево-Видубицкий Свято-Михайловский монастырь // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. – К., 1903. – № 8. – С. 644 – 654.
17. Мицько І. З. Матеріали до історії Острозької Академії (1576 – 1636). Біографічний довідник. – К.: Наукова думка, 1990. – 203 с.
18. Троцкий П. Киево-Видубицкий Михайловский монастырь // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1870. – № 18. – Отд. 2. – С. 547 – 555.
19. Троцкий П. Киево-Видубицкий Михайловский монастырь // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1870. – № 21. – Отд. 2. – С. 618 – 631.
20. Ульяновский В. Выдубицкий чуда архангела Михаила монастыр. История в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. – К.: Изд. дом «МУЗЕЙ ШЕРЕМЕТЬЕВЫХ», 2009. – 623 с.